

Mythen of Scythen?

*De archeologische en historische interpretatie
van de Amazonen*

De mythische Amazonen spreken al eeuwenlang tot de verbeelding. In de bloeitijd van de Grieken, maar ook voor en na dit tijdvak zien we dat de verhalen van de heldhaftige vrouwelijke krijgers worden verteld en afgebeeld. Toen eind 2019 in Zuid-Rusland een graf met vier vrouwelijke ruiters werd blootgelegd, claimden sommige partijen dat het om Amazonen ging. Konden ze die conclusie wel trekken?

De Amazonen spreken al eeuwen tot de verbeelding. Peter Paul Rubens schilderde 'De slag van de Amazonen' begin zeventiende eeuw. Bron: Wikimedia Commons.

Lisa van Luling studeerde archeologie in Leiden en is nu adviseur bij Alef Groep, arbeidsbemiddelingsbureau voor archeologie en erfgoed.

Rory Granleese is bezig met de research master archeologie in Leiden en richt zich daarin op cognitieve archeologie en menselijk gedrag.

De studie naar het verleden wordt omvat door grofweg twee hoofddisciplines: archeologie en geschiedenis. Hoewel dit twee unieke disciplines zijn, werken ze op een fundamenteel niveau naar hetzelfde doel toe: een sterker begrip van het menselijke verleden. Dit begrip wordt bereikt door middel van de ontdekking van nieuwe vondsten of bronnen, de analyse daarvan en, misschien wel het belangrijkste, de interpretatie. Kritische 'multidisciplinaire' benaderingen zijn hierbij van enorm belang. Meerdere perspectieven helpen misleidende interpretaties te voorkomen, of – wat even belangrijk is – met terugwerkende kracht te corrigeren.

Een mooi voorbeeld van een samenspel tussen archeologie en geschiedenis is te vinden in een 2.500 jaar oude grafheuvel in Zuid-Rusland. Dit is de laatste rustplaats van vier Scythische nomadische ruiters. Hoewel het lijkt dat een grafheuvel van zo'n 2.500 jaar oud uitsluitend binnen het domein van de archeologie ligt, zijn er in feite veel mogelijkheden voor zowel historici als archeologen om dergelijke vondsten te bestuderen. Deze casus is daarom een goed voorbeeld van hoe we te allen tijde rekening moeten houden met de uiteenlopende interpretaties van dergelijke vondsten. De Scythen hebben zelf geen schriftelijke bronnen achtergelaten, en om meer vanuit historisch perspectief te leren over deze nomadische stammen zijn we aangewezen op primaire bronnen van buurvolken. We krijgen een idee van de Scythen

door wat Griekse schrijvers erover schrijven. Uit deze geschreven bronnen komen verschillende indrukken van de Scythische culturen naar voren, waarin feit en fictie, werkelijkheid en mythe, door elkaar lijken te lopen. Een van de meest opvallende verhalen over de cultuur van de ruitervolken rond de Zwarte Zee komt uit de Griekse mythen over de Amazonen: de befaamde vrouwelijke krijgers. Toen de grafheuvel in Rusland werd blootgelegd in 2019 claimden veel partijen dat het ging om een graf van vier Amazonen. Maar bestaan er wel verbanden tussen mythe en werkelijkheid in het geval van de Scythische tombe in Rusland? Een nauwkeurige analyse van zowel het archeologische (de graven zelf, evenals alle andere Scythische vindplaatsen) als het historische (de Griekse mythen en teksten) perspectief is noodzakelijk om hier een antwoord op te vinden.

Een (pre)historische tombe

Tegen het einde van 2019 ontdekten archeologen een grafheuvel in Zuid-Rusland (grafveld Devitsa V, zie bron 1) waarin vier individuen waren begraven. Door osteologische analyse van de botten weten we dat dit vier vrouwen van verschillende leeftijden waren: één vrouw was rond de 50, twee vrouwen tussen de 20 en 30 en één meisje overleed al rond haar dertiende levensjaar. Een gedeelte van het grafmonument lijkt al lang geleden te zijn geplunderd. Dit is niet ongebruikelijk: graven bevatten vaak waardevolle objecten.

Op de schedel van de oudste vrouw zat een vrijwel intacte gouden hoofdband. Foto: Institute of Archaeology RAS.

Bron 1

In de graven (grafveld Devitsa V) die in Zuid-Rusland in 2019 werden blootgelegd zijn vier vrouwen gevonden. Eén vrouw was rond de 50, twee vrouwen tussen de 20 en 30 en één meisje overleed al rond haar dertiende levensjaar. Zij leefden in de vijfde eeuw voor Christus. Bij de vrouwen in het graf werden een aantal voorwerpen gevonden.

Inventaris:

De grafheuvel Devitsa V

Heuvelhoogte: 1,1 m

Diameter: 40 m

Een begrafenis in het centrum van de heuvel:

30 ijzeren pijlpunten

IJzeren haak

Fragmenten van paardentuig

IJzeren haken voor een paardenhoofdstel

IJzeren messen

Keramieken potten en vaten

Dierenbotten

Het graf van de vrouw van 50 of ouder:

Gouden hoofdtooi

IJzeren mes

IJzeren pijlpunt

Ruitersgraf:

Bronzen spiegel

Twee metalen speren

Armband met glaskralen

Wierookbrander

Wierookvat

wapens en gebruiksvoorwerpen mee in haar graf: een mes omwikkeld met textiel, een pijlpunt, een bronzen spiegel, twee speren en een glazen armband. Ten slotte was zij ook met een zwartgelakte *kantharos* begraven. Een *kantharos* is een Griekse drinkbeker, waardoor er aangenomen kan worden dat er culturele uitwisseling tussen de Scythen en de Grieken was.

Een van de jongere vrouwen was in een 'ruitershouding' begraven. Dit wil zeggen dat zij begraven was alsof ze op een paard zat. Om haar in deze positie te krijgen, heeft men pezen in haar benen door moeten snijden. De positie waarin individuen werden begraven is van belang voor archeologen, want lichaamshoudingen verschillen door de tijd heen en per cultuur. Het positioneren van een lichaam is vaak een van de laatste fysieke vormen van interactie die men met de overledene zal hebben, en heeft daarom vaak een culturele, religieuze of misschien zelfs persoonlijke betekenis.

■ Het is plausibel dat de vrouwen tot een stam behoorden, waarvan de leden zowel nomadische jagers-verzamelaars als veeboeren waren. Hier passen dus twee kenmerkende aspecten bij uit de Tijd van jagers en boeren.

Maar wanneer graven verstoord worden, zijn de lichamen ook vaak beschadigd of verplaatst. Helaas heeft dit een grote invloed op de informatie die archeologen kunnen halen uit de vondsten en de omstandigheden waarin deze zijn achtergelaten. Gelukkig viel voor deze grafheuvel de schade mee, aangezien een deel van het monument onverstoord is gebleven. Hierdoor konden veel van de grafgraven en de botten nog in hun oorspronkelijke positie worden gedocumenteerd. De grafgraven die zijn meegegeven aan de vrouwen omvatten maar liefst dertig pijlpunten, een ijzeren haak in de vorm van een vogel, onderdelen van een paardenuitrusting, ijzeren messen, potscherpen en dierenbeenderen.¹

De oudste van de vier vrouwen werd een stuk ouder dan de gemiddelde persoon rond die tijd. Zij droeg een hoofdtooi (ook wel bekend als een *calathos*, die als ceremonieel wordt geïnterpreteerd) gemaakt van een metaal dat voor maar liefst 70 procent uit goud bestaat. Dergelijke hoofdtooiën zijn eerder ontdekt in graven, maar dit was de eerste keer dat deze in bijna onaangestaste staat werd aangetroffen. In dit geval was de *calathos* zelfs nog geplaatst op de schedel. Hiernaast kreeg ze ook

Wapens voor zowel vrouwen als mannen

In bijna alle artikelen gewijd aan deze grafheuvel wordt aan de vrouwen gerefereerd als Amazonen. De mythologische krijgerstam van de Amazonen zou volgens de Griekse mythologie ontstaan zijn uit Ares, god van de oorlog en personificatie van de krijgslust, en de bosnimf Harmonia, de beschermgodin van de staat, familie en het huwelijk. Zij bewaakt de eenheid en de harmonie. Al tijdens de Griekse bloeiperiode werden de Amazonen en de Scythische stammen als één en dezelfde cultuur gezien, omdat zij te paard en bewapend met pijl en boog meevochten in allerlei conflicten.

Wanneer onderzoekers wapens en uitrustingen ontdekken, dan wordt nog vaak gedacht dat dit het graf van een mannelijke krijger betreft. Dit gebeurt deels vanwege empirische statistieken, maar ook vanwege moderne ingebedde stereotypen. Dit was ook het geval tijdens eerder onderzoek naar de prehistorische grafheuvels die zijn verspreid over de landschappen van Oost-Europa, Rusland en Centraal-Azië, waar het graf van de vier vrouwen deel van uitmaakt. Al in de jaren veertig werden deze tombes onderzocht en geïnterpreteerd. De begraven ruiters, aan wie veelal wapens ►

Detail van de gouden hoofdband. Foto: Institute of Archaeology RAS.

2 Lisa van Luling en Rory Granleese, 'Boven de bodem kijken. Nieuwe ontwikkelingen binnen de archeologie', *Kleio* 4 (2019), 4-8.

zijn meegegeven, werden toen vrijwel allemaal beschreven als mannelijke krijgers. Objecten alleen zijn niet de enige bronnen van informatie die van belang zijn in deze studie. Zoals besproken in ons vorige *Kleio*-artikel heeft de archeologie zich als wetenschap enorm ontwikkeld naar een steeds meer innovatieve en interdisciplinaire studie.² De opkomst en inzet van DNA-onderzoek was ook in de casus van de Russische grafheuvels zeer relevant. Wat blijkt? Een groot deel van de gevonden krijgers van Devitsa V waren vrouwen. Net als mannen waren de vrouwen begraven met wapenuitrustingen, paarden en vaak ook aanwijzingen dat er fysiek geweld tegen ze gebruikt is. Gebroken ribben, verbrijzelde schedels en pijlpunten in de botten wijzen duidelijk op een uitdagende levensstijl en een gewelddadig einde. En dit is geen unieke casus; duizenden vergelijkbare graftombes zijn ontdekt op de Euraziatische steppes, en van zeker 37 procent van de skeletten is bewezen dat zij van vrouwen waren.

Door een Griekse lens

In de tijd dat Homerus' *Ilias* werd geschreven, rond de achtste eeuw voor Christus (ruim 200 jaar voordat de betreffende grafheuvel werd opgeworpen), waren de Amazonen uitgegroeid tot een van de meest populaire onderwerpen in de kunsten. Standbeelden, vazen, tempels en andere gebouwen beeldden de vrouwelijke strijders af op een

manier die wij vandaag de dag nog kennen. Vanaf ongeveer 550 voor Christus verschenen vazen met beeltenissen van Amazonen die veel weg hadden van twee culturen die toen op de Russische steppes leefden: de Thraciërs en de Scythen.

'Gebroken ribben, verbrijzelde schedels en pijlpunten in de botten wijzen op een uitdagende levensstijl van de vrouwen'

Over de 'Scythische Amazonen' wordt gespeculeerd dat zij in de Griekse wereld werden afgebeeld als figuren met pijlen en bogen, een wapenuitrusting die niet veel voorkwam in het oude Griekenland zelf. Het is aannemelijk dat dit kan worden verklaard door de aanwezigheid van Scythen als huursoldaten in Athene, evenals de stichting van Griekse koloniën rondom de Zwarte Zee rond de zevende eeuw voor Christus. Het is dus plausibel dat het beeld van de mythische Amazonen in tijden van bloei in de kunst en culturele uitwisseling is gebaseerd op het beeld van een Scythische vrouwelijke krijger. De meevechtende Scythische vrouwelijke ruiter en de mythische Amazone hebben naast hun verschijning in de ogen van de Grieken nog iets gemeen. De Griekse benadering lijkt te impliceren

Heracles vecht met Amazonen. Amfora uit 520 voor Christus. Metropolitan Museum of Art. Foto: Marie-Lan Nguyen.

Bron 2

De Griekse geschiedschrijver Herodotus schreef in de vijfde eeuw voor Christus in zijn *Historiën over de Amazonen en de Scythen*: 'Over de Sautomaten doet een verhaal de ronde dat ik nu wil vertellen. Het speelt zich af in de tijd van de oorlog van de Grieken tegen de Amazonen. Terzijde: Amazonen heten in het Skytisch *Oiorpata*, wat je kunt vertalen met mannen-doders, want *Oior* is man en *pata* betekent doden.

Lang geleden, zo vertelt men, voeren de Grieken na hun overwinning in de slag bij de Thermodon (rivier in Centraal-Noord-Turkije, red.) huiswaarts. Zij hadden drie vrachtschepen vol Amazonen bij zich, meer hadden ze er niet kunnen vangen. Maar onderweg op open zee vielen de vrouwen de bemanning aan en smeten iedereen overboord. Omdat ze geen verstand van varen hadden en evenmin konden omgaan met een roer of met zeilen en roeiriemen, dreven de Amazonen als een speelbal van wind en golven rond. De mannen waren inmiddels allemaal verdronken... Eindelijk bereikten zij de Klippen aan de Zee van Azov (zee tussen de Krim, Rusland en Oekraïne, ten noordoosten van de Zwarte Zee, red.). Deze plaats ligt in het gebied van de Onafhankelijke Scythen. De Amazonen gingen daar aan land en trokken het bewoonde gebied in. Uit de eerste de beste stoeterij haalden zij alle paarden weg en plunderden als roofridders de bezittingen van de Scythen. [...]

Ze staken de rivier over en trokken naar een plaats die drie dagreizen in oostelijke richting van de Don en drie ten noorden van Zee van Azov is gelegen. Ten slotte bereikten ze het gebied waar ze momenteel nog steeds wonen. Sindsdien hebben de vrouwen van de Sauromaten altijd aan hun traditionele manier van leven vastgehouden: zij gaan met of zonder man te paard op jacht en doen mee als er gevochten wordt. Bovendien dragen zij mannenkleren. De taal van dit volk is Scythisch, maar wel met verbasteringen. Die zijn ervan begin af aan ingeslopen, aangezien de Amazonen het Scythisch nooit correct hebben leren spreken. Er is een huwelijksvoorschrift dat een meisje verbiedt te trouwen als zij nog geen man op het slagveld heeft gedood.'

Fragment uit: Herodotus, *Het verslag van mijn onderzoek [Historiën]* (Boek 4, 110-117), vertaald, ingeleid en geannoteerd door H. L. van Dolen (Amsterdam 2007), blz. 308-310.

dat het idee van vrouwen die niet 'moederlijk' en 'vrouwelijk' zijn iets mythologisch is. Hoewel de Griekse beeltenissen en beschrijvingen van Amazonen allesbehalve eenduidig waren, werd veelal geïmpliceerd dat de krijgers bloeddorstige 'mannenhaters' (of 'mannendoders', zie bron 2) waren. Zelfs door moderne onderzoekers werd regelmatig gesteld dat deze vrouwen het oorlog voeren verkozen boven het moederschap, iets wat waarschijnlijk is afgeleid van het mythische idee dat de vrouwen één borst amputeerden om zo behendiger te zijn met pijl en boog. Dit beeld is ogenschijnlijk ook tijdloos geworden.

Toch was er ook blijk van waardering voor de gelijkaardige rollen van mannen en vrouwen in *Scythia*. De Griekse filosoof Plato stelde dat, in een ideale maatschappij, het zowel jongens als meisjes zijn die vanaf jonge leeftijd leren paardrijden, boogschieten en speerwerpen. Hierbij ►

Bron 3

De Griekse filosoof Plato (ca. 427 v. Chr.-347 v. Chr.) schrijft in *De Wetten over verschillende staatsvormen en de ideale maatschappij*. In deze passage schrijft hij over de Sautomaten of Sauromatiden (Scythen): 'De meisjes moeten dus dezelfde opleiding krijgen als de jongens. Ik laat het wel uit mijn hoofd om te zeggen dat paardrijden en gymnastiek wel geschikt zijn voor jongens, maar niet voor meisjes. Want ik hecht geloof aan de oude verhalen die ik hierover heb gehoord, en ik ken ook het recente voorbeeld dat er rond de Zwarte Zee duizenden en duizenden vrouwen wonen, *Sauromatiden* genaamd, die net als de mannen worden verplicht paard te rijden en de boog en andere wapens te hanteren en die zich daar net als de mannen in bekwaamen. Omdat het dus ook zo kan, beweer ik dat het tegenwoordig in onze streken een onzinnige situatie is dat mannen en vrouwen zich niet beiden met alle kracht en volkomen eensgezind toeleggen op dezelfde oefeningen. Want op die manier wordt en blijft praktisch iedere gemeenschap maar een halve gemeenschap in plaats van een hele, en dat ligt dan niet [b] aan het doel van de gemeenschap of aan de inspanning die zij zich getroost. Zo'n wetgeving is toch een grote blunder?'

Op de suggestie dat vrouwen slechts voor de helft getraind zullen worden, zegt Plato:

'Als gevolg daarvan zullen ze, zelfs als de noodzaak zich voordoet om stad of kinderen te verdedigen, nooit [b] met de bekwaamheid van de Amazones de boog of een ander werptuig kunnen hanteren en evenmin in navolging van de godin Athene schild en lans opnemen. Nooit zullen ze op waardige wijze weerstand kunnen bieden aan de verwoesting van hun vaderland, laat staan dat ze ooit de vijandelijke troepen schrik aan kunnen jagen – of meer – wanneer ze vanuit de verte in slagorde worden gezien. [...] Als hij het vrouwelijk geslacht toestaat een ongeregeld leven te leiden in weelde en verspilling, en zich alleen richt op het mannelijk geslacht, dan bezorgt hij de gemeenschap in feite een manier van leven waarin slechts de helft van alle geluk verwezenlijkt wordt.'

Fragmenten uit: Plato, *De Wetten (Nomoi)* (Ars Floreat 1993), blz. 332-333.

refereerde hij duidelijk niet aan de trainingen van de Griekse soldaten, maar aan die van de Scythen. Volgens hem kon een samenleving maar de helft van haar welvaart bereiken als vrouwen niet dezelfde kansen krijgen als mannen. Ook hij vergeleek de Scythische samenleving veelvuldig met de mythologische Amazonen als voorbeeld van een ideale samenleving. Wat hier opvalt, is dat hij beaamt dat een dergelijke gemeenschap bestond; de Amazonen mochten dan wel puur mythologisch zijn, het idee van vrouwen met dezelfde vaardigheden en kennis als mannen bestond wel degelijk – namelijk rondom de Zwarte Zee.

Atheense schaal met afbeelding van Scythische krijger. Omdat de krijger geen baard heeft, is dit waarschijnlijk een Amazone. Geschilderd door Epiktetos, ca. 520-510 voor Christus. British Museum.

De krijgers als realiteit

De ontdekte grafheuvel is slechts een klein stuk van een enorme puzzel. Daarom is deze vondst zo interessant. Ook helpt de opgraving enorm bij het begrijpen van de rol van vrouwen in

de gemeenschap. Dit gaat een stuk verder dan het interpreteren van teksten over Scythische vrouwen.

De oude teksten zijn veelal geschreven door mannen die geen deel uitmaakten van de Scythische cultuur. Ook zullen er aanzienlijke verschillen zijn geweest tussen de Griekse en Scythische culturen en gebruiken. Niet alleen leefden de Scythische nomaden in een compleet ander landschap, maar ook de rol van vrouwen in de Scythische cultuur stond in schril contrast met die van de Griekse. Zo bleven Griekse vrouwen in de landbouw-stedelijke samenleving overwegend thuis om voor de kinderen te zorgen en ambachten te bedrijven, zoals het weven van textiel. Archeologisch onderzoek naar de nomadische Scythen laat een heel ander beeld zien: vrouwen en mannen zouden zeer vergelijkbare rollen gespeeld hebben in het dagelijks leven, zoals het hoeden van de paarden, het verdedigen van de groep en het zoeken van nieuwe graslanden om naartoe te trekken. Een aantal nieuwsartikelen over de Russische vondst kozen inderdaad een dergelijke, meer genuanceerde benadering. Zo schrijft *IFL Science* dat de grafheuvel in kwestie vooral licht schijnt op hoe Scythische vrouwen leefden, stierven en werden begraven.

De Amazonen waren weliswaar mythische figuren, fictief en bedacht zodat zij verslagen konden worden door de Griekse helden, goden en halfgoden, maar het idee dat vrouwen alleen krijgers kunnen zijn in mythologische verhalen is door de bestudering van de Scythische samenleving (door bijvoorbeeld het graf-onderzoek) wel achterhaald. Deze vrouwen hebben echt bestaan. ■

Literatuur

Adrienne Mayor, *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across the Ancient World* (Princeton University Press 2014).

Adrienne Mayor, *The fierce Amazons were more than just a myth – they were real* (History magazine/National Geographic 2020, tiny.cc/K7NGA).

EurekAlert!, *Archaeologists found the burial of Scythian Amazon with a head dress on Don* (nieuwsbericht van 25-12-2019, tiny.cc/K7EAS).

Herodotus, *Het verslag van mijn onderzoek [Historiën]*, vertaald, ingeleid en geannoteerd door H. L. van Dolen (Amsterdam 2007).

Madison Mapceovich, *Ancient Scythian “Amazon” Women Discovered In Russia Buried Alongside Their Weaponry* (IFL Science 2020, tiny.cc/K7IFL).

Plato, *De Wetten (Nomoi)* (Ars Floreat 1993, 332-333).